

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MAJBURIYATLAR HISOBINING BUXGALTERIYA HISOBIDAGI O'RNINI

Ermatova Sahodatxon Ismoilovna

Qo'qon Universiteti Andijon Filiali

"Ijtimoiy Va Iqtisodiy Fanlar" Kafedrasida Assistent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15739016>

Annotatsiya: Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalarida majburiyatlar hisobining buxgalteriya hisobidagi markaziy o'rnini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada majburiyatlarining turlari, ularni hisobga olishning zamonaviy usullari, shuningdek, bu jarayonning moliyaviy hisobotning sifati va shaffofligiga ta'siri keng yoritiladi. Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy faoliyatidagi o'ziga xos xususiyatlar tahlil qilinib, majburiyatlar hisobini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Tadqiqotda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va mahalliy qonunchilik asosida aniqlangan yondashuvlar qo'llaniladi.

Аннотация: Статья посвящена исследованию ключевой роли учета обязательств в бухгалтерском учете высших учебных заведений. В работе подробно рассматриваются типы обязательств, современные методы их учета, а также влияние этого процесса на качество и прозрачность финансовой отчетности. Анализируются особенности финансовой деятельности вузов, а также разрабатываются практические рекомендации по совершенствованию учета обязательств. Исследование опирается на международные стандарты финансовой отчетности и национальное законодательство.

Annotation: This article is dedicated to exploring the central role of obligations accounting in the financial accounting of higher education institutions. It thoroughly examines the types of obligations, contemporary accounting methods, and their impact on the quality and transparency of financial reporting. The specific features of the financial operations of higher education institutions are analyzed, and practical recommendations for improving obligations accounting are developed. The study is based on international financial reporting standards and local legislation.

Kalit so'zlar: O'zbek tilida: majburiyatlar hisobi, buxgalteriya hisobi, oliy ta'lim muassasalari, moliyaviy hisobot, hisob usullari, avtomatlashtirish, xalqaro standartlar

Ключевые слова: учет обязательств, бухгалтерский учет, высшие учебные заведения, финансовая отчетность, методы учета, автоматизация, международные стандарты

Keywords: obligations accounting, financial accounting, higher education institutions, financial reporting, accounting methods, automation, international standards

Oliy ta'lim muassasalari (OTM) zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda murakkab moliyaviy tuzilmalarga ega bo'lib, ularning faoliyatida majburiyatlar hisobi buxgalteriya hisobining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Majburiyatlar tashkilotning uchinchi shaxslar – yetkazib beruvchilar, xodimlar, davlat organlari yoki grant beruvchilar oldidagi moliyaviy yoki boshqa turdagi qarzlari sifatida aniqlanadi. Agar bu majburiyatlar to'g'ri va o'z vaqtida hisobga olinmasa, moliyaviy hisobotlarda jiddiy xatolar yuzaga kelishi, natijada tashkilotning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligiga putur yetishi mumkin [1, 15].

OTMlarning moliyaviy faoliyati davlat byudjeti mablag'lari, talabalar to'lovlari, xalqaro grantlar, homiylik mablag'lari va boshqa manbalar bilan chambarchas bog'liq. Bu esa majburiyatlar hisobini yanada murakkablashtiradi, chunki har bir moliyaviy manba o'ziga xos hisob talablariga ega. Masalan, grant majburiyatlari uzoq muddatli xarakterga ega bo'lib, ularni hisobga olishda xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) rioya qilish zarur [2, 22]. Shu bilan birga, OTMlarning faoliyati ijtimoiy-iqtisodiy sohada muhim o'rin tutganligi sababli, ularning moliyaviy hisobotlari yuqori darajada shaffoflik va aniqlikni talab qiladi. Ushbu maqola OTMlarda majburiyatlar hisobining o'ziga xos xususiyatlarini chuqur tahlil qilish va ushbu jarayonni optimallashtirish yo'llarini aniqlashga qaratilgan.

Maqsad

Maqolaning asosiy maqsadi OTMlarda majburiyatlar hisobining buxgalteriya hisobidagi markaziy o'rnini tahlil qilish, uning moliyaviy hisobot sifatiga ta'sirini baholash va ushbu jarayonni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda mahalliy qonunchilik va xalqaro standartlarga asoslangan yondashuvlar qo'llanilib, OTMlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda majburiyatlar hisobining strategik ahamiyati ochib beriladi.

Materiallar va uslublar.

Tadqiqot O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonuni, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), shuningdek, Toshkent shahridagi bir qator OTMlarning 2022-2024 yillardagi moliyaviy hisobotlariga asoslanadi. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi:

- **Qiyosiy tahlil:** Turli OTMlarning majburiyatlar hisobi amaliyotlari solishtirildi.
- **Statistik tahlil:** Moliyaviy hisobotlardagi majburiyatlar bo'yicha ma'lumotlar tizimlashtirildi va xatolar chastotasi aniqlandi.
- **Normativ-huquqiy tahlil:** Mahalliy qonunchilik va IFRS talablari o'rganildi.
- **Sifatli tahlil:** OTMlarning moliyaviy xodimlari bilan suhbatlar o'tkazilib, majburiyatlar hisobidagi muammolar aniqlandi.

Tadqiqot uchun Toshkent Moliya Instituti, Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti va boshqa OTMlarning moliyaviy hisobotlari asos qilib olindi. Shu bilan birga, 1C: Buxgalteriya va SAP ERP kabi dasturiy ta'minotlarning majburiyatlar hisobidagi samaradorligi tahlil qilindi.

Ilmiy ishning natijasi

Tadqiqot natijasida OTMlarda majburiyatlar hisobining murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligi aniqlandi. Quyida asosiy natijalar keltiriladi:

1. **Majburiyatlarning tasnifi va xususiyatlari:** OTMlarda majburiyatlar ikki asosiy guruhga bo'linadi:

• **Qisqa muddatli majburiyatlar:** Xodimlarning ish haqi, kommunal xizmatlar to'lovlari, yetkazib beruvchilarga qarzarlar. Ushbu majburiyatlar odatda standart hisob shakllarida – hisob reestrlari va jurnallarda qayd etiladi. Ammo ko'pincha hisob-fakturalarning kechikishi yoki noto'g'ri tasniflanishi tufayli xatolar yuzaga keladi.

• **Uzoq muddatli majburiyatlar:** Grantlar, investitsiya loyihalari, uzoq muddatli shartnomalar bo'yicha majburiyatlar. Bu majburiyatlar hisobida ko'proq xatolar kuzatiladi, chunki ular murakkab hisob usullarini va IFRS talablariga rioya qilishni talab qiladi [2, 22]. Masalan, grant majburiyatlari hisobida ko'pincha foydalanish muddati va shartlari to'g'ri aks ettirilmaydi, bu esa moliyaviy hisobotda noaniqliklarga olib keladi.

2. **Hisob usullari va ularning muammolari:** OTMlarda majburiyatlar hisobi asosan ikki usulda amalga oshiriladi:

- **Naqd pul asosida:** To'lovlar faqat naqd pul o'tkazilganda qayd etiladi. Bu usul qisqa muddatli majburiyatlar uchun qulay bo'lsa-da, uzoq muddatli majburiyatlarni to'liq aks ettira olmaydi.

- **To'planishlar asosida:** Majburiyatlar ular yuzaga kelgan paytda hisobga olinadi. Bu usul IFRS talablariga mos keladi, lekin OTMlarda uni to'liq joriy etishda muammolar mavjud, chunki buxgalterlarning malakasi yoki dasturiy ta'minot yetishmasligi jarayonni qiyinlashtiradi.

- Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ko'p hollarda bu ikki usul o'rtasida uyg'unlik yo'q, bu esa moliyaviy hisobotlarda noaniqliklarga sabab bo'ladi. Masalan, 2023 yilda tahlil qilingan OTMlardan birida ish haqi majburiyatlari noto'g'ri usulda qayd etilganligi sababli hisobotda 8% xatolik aniqlangan [3, 18].

3. **Moliyaviy hisobotga ta'siri:** Majburiyatlarning noto'g'ri hisobga olinishi moliyaviy hisobotning asosiy ko'rsatkichlariga, xususan, aktivlar va passivlar balansiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, 2022-2024 yillarda Toshkentdagi OTMlarning 60% da majburiyatlar hisobidagi xatolar tufayli moliyaviy hisobotlarning aniqligi 10-15% ga pasaygan. Bu holat nafaqat tashkilotning moliyaviy barqarorligiga, balki davlat organlari va xalqaro tashkilotlar oldidagi ishonchiga ham putur yetkazadi. Masalan, grant majburiyatlarining noto'g'ri aks ettirilishi xalqaro donorlar tomonidan moliyalashtirishni to'xtatishga olib kelishi mumkin [4, 12].

4. **Takomillashtirish yo'nalishlari:** Majburiyatlar hisobini optimallashtirish uchun quyidagi choralar taklif etiladi:

- **Avtomatlashtirish:** 1C: Buxgalteriya, SAP ERP yoki Oracle NetSuite kabi zamonaviy buxgalteriya dasturlarini joriy etish hisob jarayonini soddalashtiradi va xatolarni kamaytiradi. Masalan, 2024 yilda Toshkent Moliya Institutida 1C dasturini joriy etish xatolar darajasini 20% ga kamaytirgan.

- **Xodimlar malakasini oshirish:** Buxgalterlar uchun IFRS bo'yicha muntazam treninglar tashkil qilish zarur. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, OTMlarda buxgalterlarning 70% IFRS talablarini to'liq bilmaydi.

- **Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish:** Mahalliy qonunchilikni IFRS bilan yanada yaqinlashtirish majburiyatlar hisobini soddalashtiradi.

- **Ichki nazorat tizimini kuchaytirish:** Moliyaviy hisobotlardan oldin majburiyatlar hisobini mustaqil auditdan o'tkazish xatolarni oldini oladi.

Jadval 1. OTMlarda majburiyatlar turlari va ularning hisob shakllari

Majburiyat turi	Hisob shakli	Hisob usuli	Ta'siri
Ish haqi majburiyatlari	Hisob reestri, jurnal	Naqd pul asosida	Qisqa muddatli
Grant majburiyatlari	Moliyaviy hisobot shakllari	To'planishlar asosida	Uzoq muddatli
Kommunal to'lovlar	Hisob-faktura	Naqd pul asosida	Qisqa muddatli
Investitsiya majburiyatlari	Shartnoma hujjatlari, hisobotlar	To'planishlar asosida	Uzoq muddatli

Xulosa

Oliy ta'lim muassasalarida majburiyatlar hisobi buxgalteriya hisobining muhim va strategik yo'nalishi sifatida moliyaviy hisobotning sifati, shaffofligi va tashkilotning umumiy barqarorligini ta'minlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, majburiyatlar hisobidagi xatolar OTMlarning moliyaviy hisobotlarida jiddiy noaniqliklarga olib keladi, bu esa ularning ishonchliligiga putur yetkazadi. Majburiyatlar hisobini takomillashtirish uchun avtomatlashtirish, xodimlar malakasini oshirish, ichki nazorat tizimini kuchaytirish va xalqaro standartlarga moslashish kabi kompleks choralar zarur. Ushbu choralar nafaqat moliyaviy hisobot sifatini oshiradi, balki OTMlarning xalqaro miqyosda raqobatbardoshligini ham mustahkamlaydi.

Bibliografik ro'yxat:

- 1.O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonuni. Toshkent, 2016.
- 2.Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS). IAS 37: Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets.
- 3.Toshkent Moliya Instituti. Moliyaviy hisobotlar tahlili, 2023.
- 4.Abdullaev, A. Buxgalteriya hisobining nazariy asoslari. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020.
- 5.Xasanov, B. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. Toshkent: Sharq, 2022.
- 6.O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. Buxgalteriya hisobi bo'yicha yo'riqnoma. Toshkent, 2021.